

Entre Hobbes i Kant: el futur de les relacions internacionals i del sistema de poder mundial

Antoni Segura i Mas / Universitat de Barcelona

«El designio totalitario de conquista global y de dominación total ha sido el escape destructivo a todos los callejones sin salida. Su victoria puede coincidir con la destrucción de la Humanidad; donde ha dominado comenzó por destruir la esencia del hombre. Pero volver la espalda a las fuerzas destructivas del siglo resulta escasamente provechoso».
Hannah ARENDT, 19501

Entre 1989 i 1991, l'ensulsiada del comunisme a l'Europa de l'Est i la implosió de la URSS posaren fi a quatre dècades de Guerra Freda. Els Estats Units s'erigien així en l'única superpotència global, és a dir, amb capacitat per actuar militarment de manera ràpida i eficaç en qualsevol racó del món i, àdhuc, de mantenir dues o més guerres convencionals en llocs prou apartats com l'Afganistan i l'Iraq, mentre bases i forces nord-americanes seguien presents en cent trenta països. La victòria dels Estats Units posava també fi al sistema de relacions internacionals vigent des de la pau de Westfàlia (1648), que es basava en l'equilibri de poders entre les potències i en què el sistema de poder mundial era el resultat de la capacitat de dissuasió militar mútua entre les grans potències. La darrera expressió d'aquest sistema de poders fou el sistema bipolar que seguí a la Segona Guerra Mundial, també denominat equilibri del terror, perquè la dissuasió es fonamentava ara en el poder nuclear i, per primera vegada en la història, la possibilitat d'acabar amb la humanitat era real. Les generacions posteriors a Hiroshima han viscut amb l'angoixa de saber que el pitjor enemic de l'home és el propi home.

La fi de l'equilibri de poders anunciava la fi del món modern i possibilitava el salt a un món postmodern en què els conflictes s'arranjarien, preferentment, per l'acció de la política i no utilitzant la força de les armes.² En tot cas, l'ús de la força quedaria regulada pel dret i les institucions internacionals i no per la lliure voluntat de les potències. La cessió de sobirania per accedir al consens, el multilateralisme i l'aplicació de polítiques solidàries per disminuir els greuges comparatius, les injustícies i les desigualtats econòmiques socials, polítiques i d'accés a l'educació i la cultura que alimenten molts conflictes serien les claus que obririen les portes d'unes noves relacions internacionals en què s'imposaria la política i, per tant, progressivament, la pau perpètua de Kant desplaçaria de l'escena mundial el món de violència i caos pronosticat per Hobbes. En definitiva, es tractava d'aplicar a escala mundial el model de construcció de la UE, basat, precisament, en la cessió de sobirania, el multilateralisme i les polítiques solidàries.

De l'imperialisme tou a l'acció preventiva

La realitat, però, ha estat força diferent. La fi de la Guerra Freda i del sistema de blocs produí efectes immediats: deixà sense el tradicional enemic absolut (el comunisme) als països del bloc occidental, la qual cosa convertí ràpidament en obsoletes totes les estratègies de dissuasió elaborades en les darreres quatre

dècades, i, al mateix temps, generà un buit de poder en regions anteriorment subordinades a la URSS (Europa Oriental i les exrepúbliques soviètiques d'Europa, del Caucas i de l'Àsia Central). Semblava el moment oportú per remodelar el sistema de relacions internacionals en la línia de postmodernitat apuntada per Robert Cooper. I, a pesar de les diferents crisis internacionals i determinades intervencions militars, no sempre subjectes al dret internacional (Kosovo, els reiterats bombardeigs de les zones d'exclusió aèria de l'Iraq), així semblava que podia succeir durant la dècada dels noranta.

Els països de l'Europa de l'Est i algunes repúbliques exsoviètiques iniciaren una aproximació als EUA i a la UE que culminà en la seva progressiva entrada a l'OTAN i a la UE.³ Certament, la vocació europeista de molts d'aquests països quedà qüestionada en les eleccions al Parlament europeu de juny de 2004, en què la mitjana d'abstenció dels nous països membres se situà al voltant del 75% (entorn del 50% entre els antics membres de la UE). De fet, els antics països comunistes tenen una actitud pronord-americana molt més acusada i menys crítica que la dels països europeus occidentals (excepció feta del Regne Unit). Paral·lelament, la presència nord-americana es feia present àdhuc en països de la exURSS (Geòrgia) i en l'Àsia central, on el règim talibà de l'Afganistan començava a convertir-se en un destorb per a la nova geoestratègia de la Casa Blanca a la regió. Els dos mandats de Bill Clinton foren clarament intervencionistes i hom realitzà un esforç de mediació en el conflicte palestí-israelià sense precedents.

L'imperialisme suau o tou (Impire lite), en expressió de Michael Ignatieff, semblava imposar-se en el món posterior a la guerra freda.⁴ El nou imperialisme es justificava en la necessitat de fer respectar els drets humans i en un suposat dret d'ingerència humanitària. Un imperialisme de rostre amable que pretenia fer el bé en llocs llunyans sense assumir les càrregues d'un imperi permanent. Darrera de les intervencions a Bòsnia i Kosovo s'amagava la nova hegemonia i el nou equilibri de poder mundial sorgit després del col·lapse del comunisme. Era la versió imperial del poder tou de Joseph Nye.⁵ La principal conseqüència d'aquest període fou la presència permanent de tropes nord-americanes en els Balcans, la qual cosa constituïa una novetat històrica. Tanmateix, aquest nou imperialisme de «rostre humà» tenia els dies comptats amb l'arribada dels neoconservadors a la Casa Blanca.

El moviment neoconservador feia anys que preparava l'assalt a la Casa Blanca. La seva principal referència eren les dues administracions de Ronald Reagan, a qui consideraven el vencedor moral de la Guerra Freda per la seva política de fermesa militar davant la URSS. Fou precisament a la dècada dels vuitanta que molts d'ells ocuparen els primers càrrecs importants en l'administració de l'Estat. Després de la presidència de Bush pare, es refugiaren en l'empresa i en fundacions privades o en el món acadèmic, des d'on realitzaren una crítica ferotge al president Clinton per la seva suposada feblesa enfront de règims com el de Saddam Hussein o organitzacions terroristes com Al Qaida (oblidant, interessadament, que fou durant el mandat de Reagan i gràcies a la col·laboració de la CIA que Ossama bin Laden organitzava el precedent d'Al Qaida a Peshawar –Pakistan–). El moviment neoconservador era una estranya amalgama que encabia demòcrates i esquerranistes de joventut reciclats al republicanisme més conservador, simpatitzants i col·laboradors del Likud i de l'extrema dreta israeliana, militants d'organitzacions ultrareligioses nord-americanes, etc. Tanmateix, en el nucli dur de l'administració Bush «figuren nacionalistes realistes, com Dick Cheney (vicepresident) i Donald Rumsfeld (secretari de Defensa), que comparteixen moltes de les premisses del moviment neoconservador i formen part del think tank que millor els representa, el Project for a New American Century (PNAC); hegemones, com Condoleezza Rice (consellera de seguretat nacional);

ultraconservadors, com John Ashcroft (fiscal general); neoconservadors, com Paul Wolfowitz (sots-secretari de Defensa) i Richard Perle (Comitè de Política de Defensa del Pentàgon), i internacionalistes liberals o pragmàtics com Colin Powell (secretari d'Estat). Amb l'excepció d'aquest últim, tots els altres comparteixen un mínim comú denominador: assumir sense restriccions el paper imperial dels Estats Units, l'única superpotència mundial capaç de garantir la seguretat i la pau mundials i que, per tant, es reserva el dret d'intervenir, quan consideri amenaçada la pau o la seguretat o els interessos dels Estats Units o els seus aliats, sense necessitat de supeditar les seves decisions a la comunitat internacional o al Consell de Seguretat de Nacions Unides».⁶

El moviment neoconservador bevia i modificava aportacions de la darrera dècada. El rostre del mal absolut que havia representat el comunisme fou substituït, gràcies a l'aportació de Samuel P. Huntington,⁷ pel nou rostre de l'amenaça global mundial que no era altre que el

de l'islam i la seva suposada incompatibilitat radical amb els valors democràtics: «la cultura islàmica explica en gran medida la incapacidad de la democracia para abrirse paso en buena parte del mundo musulmán (...) la cultura y la sociedad islàmica [són] inhóspitas para los conceptos liberales occidentales». En el fons d'aquestes asseveracions batejava la premisa d'una relació causa-efecte entre islam i conflicte. Hom acabava de posar rostre al nou enemic exterior. De Zbigniew Brzezinski⁸ recolliran la necessitat «de que los Estados Unidos formulen y ejecuten una geoestrategia integrada, extensa y a largo plazo para toda Eurasia. Esta necesidad se deriva de la interacción de dos realidades fundamentales: los Estados Unidos son actualmente la única superpotencia global y Eurasia es el principal campo de juego del planeta. De ahí que lo que suceda con la distribución del poder en el continente euroasiático tendrá una importancia decisiva para la primacía global y para el legado histórico estadounidenses». Obliden, però, interessadament, que l'exassessor de Seguretat Nacional del president James Carter considera que els objectius geoestratègics dels Estats Units s'han de realitzar amb la complicitat i la connivència dels aliats tradicionals (Europa occidental i Japó) i, en la mesura del possible, d'una Rússia en procés d'estabilització política i procurant que Xina no es vegi amenaçada. Per últim, d'alguns informes sobre el futur energètic⁹ i dels propis interessos personals sorgirà l'obsessió per controlar la regió estratègica que va del Kazakhastan fins a l'Àrabia Saudita. Indirectament, d'ací deriva la necessitat de procedir a una profunda remodelació geopolítica de l'Orient Mitjà i de donar suport a la política d'ocupació del principal aliat a la regió, l'Estat d'Israel.

En síntesi, com ha explicat clarament Robert Kagan, després de la desaparició de la URSS, els Estats Units han esdevingut l'única gran potència global i tenen el dret a conservar aquesta hegemonia per defensar els seus interessos vitals. Tenen també, per tant, el dret a actuar unilateralment si consideren que aquests interessos estan amenaçats. Així doncs, els Estats Units estan decidits a usar el poder dur, la força militar, per garantir l'ordre i la pau mundial, defensar els seus interessos i impedir el sorgiment de qualsevol altre gran potència (Xina i, en menor mesura, l'Índia). Per tant, l'obligació dels Estats Units és esdevenir una «democràcia armada», perquè les «democràcies desarmades», que només usen el poder tou i les polítiques multilaterals, acaben sucumbint als embats dels totalitarismes, com va demostrar Hitler durant la II Guerra Mundial. I com hagués demostrat la URSS després de 1945 si Europa Occidental no hagués estat protegida pel poder militar dels Estats Units. En el món actual, en què xarxes terroristes en connivència amb els Estats fora de la llei (rogue states) amenacen la seguretat, els interessos i els valors occidentals –que per molts neoconservadors són d'aplicació universal–, cal avançar-se als esdeveniments. No es pot esperar que els terroristes donin el primer cop, som succeí l'11-S. En

conseqüència, s'imposa el principi de l'acció preventiva, segons l'expressió de Paul Wolfowitz i Condoleeza Rice que tan recorda al principi d'anticipació de Hobbes. Com a tots els imperis, la classe dirigent actual s'ha fixat una missió universal: exportar la democràcia liberal arreu del món –convençuts que els valors nord-americans són igualment vàlids i desitjables per tots els països del món–, garantir l'ordre internacional i la pau mundial, fer front a les amenaces terroristes o de qualsevol Estat hostil a la pax americana i preservar els interessos dels Estats Units arreu del món. També s'han fixat tasques de constructors de nacions (Nation-Building) i citen, sovint, els exemples de Bòsnia, Kòsovo i Afganistan. En aquest sentit, segons els neoconservadors, la intervenció militar a l'Iraq perseguia derrocar el règim de Saddam Hussein i reestructurar políticament la regió de l'Orient Mig per tal d'instaurar una sèrie de democràcies àrabs que no constituïssin cap amenaça per a Israel.

La majoria d'aquests principis foren assumits per la nova política de defensa i exterior del president Bush.¹⁰ La nova estratègia de Seguretat Nacional proclama la superioritat militar dels Estats Units, s'arroga el dret unilateral d'atacar els seus enemics i adverteix que vetllaran perquè qualsevol altre Estat no els superi o els iguali en capacitat militar, com va succeir durant el període de la Guerra Freda. En altres paraules, els principis de «contenció» i «dissuasió» propis de la Guerra Freda es donen per caducats i s'imposen els de la guerra preventiva, l'unilateralisme i la voluntat de mantenir l'hegemonia: els Estats Units es reserven el dret d'atacar «sempre que existeixi una amenaça suficient contra la seguretat nacional fins i tot si hi ha dubtes sobre el lloc i el moment de l'atac enemic (...) Atacarem amb coalicions de suports aliats, però sense sentir-nos obligats per les institucions internacionals i no dubtarem en actuar sols si cal per exercir el nostre dret a l'autodefensa amb una operació preventiva (...) Amèrica posseeix i es proposa conservar una tal superioritat militar que li permeti respondre a qualsevol desafiament bèl·lic, fent inútils les curses d'armament (...) Ha arribat el moment de refermar el paper essencial de la força militar nord-americana».

Algunes claus de l'11-S

Tanmateix, com havien reconegut alguns dirigents neoconservadors, per dur a la pràctica els seus principis calia un nou Pearl Harbour per convèncer l'opinió pública nord-americana de la necessitat de la seva aplicació. El nou Pearl Harbour arribà amb els brutals atemptats de l'11-S, que foren decisius per capgirar radicalment la política de defensa i exterior de l'administració Bush, que, amb anterioritat a l'11-S, havia adoptat les premisses dels nacionalistes realistes i dels hegemonistes criticant durament la política de Bill Clinton i el seu empeny en reconstruir nacions (nation-building) democràticament. En les intervencions exteriors, declarà Condoleeza Rice en el moment d'assumir el càrrec, només es tindrien en compte els interessos nacionals i no pas la voluntat de fer arribar la democràcia arreu del món. Tot canvià després de l'11-S.

La política neoconservadora reflecteix, però, una profunda incomprensió de la complexitat del món a l'era global i de la distribució del poder mundial que de manera brillant han definit Joseph S. Nye i Alexandra Scacco com un escaquer tridimensional.¹¹ L'escaquer superior correspon a la força militar que és, en gran mesura, unipolar amb la supremacia dels EUA i la seva gran avantatge nuclear i de les seves forces aèries, navals i terrestres, les úniques capacitades per a dur a terme un desplegament realment global. En l'escaquer del mig, es juga la partida econòmica que és multipolar. Estats Units, Europa i Japó concentren els dos terços de la producció mundial, sense oblidar una Xina que creix ràpidament, i que pot esdevenir una potència econòmica a mig termini, i una Rússia que podria retrobar el camí de la innovació tecnològica i del

creixement econòmic. Ací, Estats Units no és hegemònic i sovint ha de negociar en peu d'igualtat amb Europa. Finalment, en l'escaquer inferior, la partida és molt més complexa i no admet una anàlisi en termes del tradicional equilibri de poders entre estats, perquè de fet les peces no es mouen d'acord amb les actuacions dels estats. Ací, s'expressen les relacions transnacionals que creuen les fronteres sense supeditar-se al poder, les normes i el control dels governs dels estats. Inclou agents molts diversos que van des dels bancs que actuen en paradisos fiscals o que transfereixen sumes de diners que superen els pressupostos i el PIB d'alguns Estats del Tercer Món, fins a les activitats del comerç il·legal d'armes o de les diferents màfies. O també les accions delictives de grups terroristes que aprofiten les esclletxes del sistema per aconseguir els seus objectius. Són exemples d'aquestes esclletxes: els paradisos fiscals, l'opacitat de determinades operacions i entitats bancàries, l'anonimat i la velocitat de comunicació d'Internet. Aquesta permet interferir operacions, infiltrar-se i utilitzar la xarxa per dur a terme accions criminals, obtenir informació reservada, penetrar sistemes de seguretat, etc.. En aquest escaquer inferior, el poder està molt compartit, diluït, dispers i no té sentit utilitzar termes com unipolar, multipolar, hegemonia, etc. «Esta compleja distribución del poder y el auge de agentes no estatales en el siglo XXI significa que en el mundo ocurren más cosas de las que son capaces de tener en cuenta los tableros militar y económico. Bajo la influencia de la globalización y la revolución de la información, la política mundial está cambiando de un modo tal que actuando de forma aislada ningún Estado puede alcanzar ya la mayoría de sus objetivos internacionales...».

El món de l'era global s'enfronta certament a nous reptes que no permeten una solució en termes de poder militar convencional. L'obsessió pel control dels recursos energètics ha fet revifar les velles concepcions colonials dels imperis europeus de finals del segle XIX i la primera meitat del segle XX. Alhora, les accions del nou terrorisme internacional, incubat durant la darrera dècada de la Guerra Freda, donen una dimensió global als nous conflictes asimètrics característics de l'era global. L'11-S va evidenciar brutalment les noves coordenades de l'era global. D'una banda, la globalització ha posat el món a l'abast de xarxes que no coneixen fronteres, ni es corresponen amb Estats, que han privatitzat la guerra reconvertint-la en terrorisme. Són xarxes d'abast mundial que, per la seva organització, poder financer i recursos logístics i militars, podem qualificar d'Estats sense territoris i que tenen la capacitat de parasitar territoris que no tenen Estat o en què aquest és molt feble (l'Afganistan dels talibans, Somàlia, la regió tribal del Pakistan, determinades zones del Iemen i del Sudan...). És per això que resulta tan difícil la seva desarticulació. Una acció militar com la dels Estats Units a l'Afganistan la tardor del 2001 pot conquerir el territori, però això no garanteix que hom pugui acabar amb la xarxa que, simplement, es trasllada a un altre territori. De l'altra, algunes d'aquestes xarxes que habiten en l'escaquer inferior de Nye i Scacco, com ara Al Qaida, han demostrat la seva capacitat d'actuar en l'escaquer superior assumint sense complexos el paper de gran potència –colpejant a l'única potència real en el seu propi territori, posant en evidència els sistemes de defensa i seguretat convencionals—. Per últim, aquestes xarxes s'alimenten de les contradiccions obertes pels nous conflictes, que, com hem apuntat, adquireixen un caràcter progressivament asimètric (Estats o coalicions contra xarxes o coalicions contra Estats situats fora del nou ordre internacional).

L'11-S va obrir un nou tipus de conflicte asimètric: una xarxa terrorista contra l'única superpotència que va sobreviure a la Guerra Freda. La rèplica de la superpotència i del món occidental en general ha estat considerar a partir d'aquell moment el terrorisme internacional com un problema militar i no com fins llavors una perversió de les relacions polítiques. Com ha subratllat Hoffmann,¹² l'11-S va posar al

descobert «que la globalización se extendía también a una forma atroz de violencia fácilmente accesible a los fanáticos, desesperados y criminales. El terrorismo como nexo sangriento entre las relaciones interestatales y la sociedad mundial: no era esto lo que se había previsto o esperado. Se ha comprendido de pronto que un mundo en el que millones de individuos y miles de empresas y grupos pueden ser los actores —más que los estados o en contra de ellos—, corre el peligro de significar la inseguridad y la vulnerabilidad para toda la población». Així, com ja ha succeït, els conflictes asimètrics de l'Era Global amenacen amb estendre, en forma de terrorisme internacional, el seu camp d'acció als Estats Units i Europa i, en forma d'operacions militars, al Pròxim Orient, el Caucàs i l'Àsia Central que concentren importants reserves de petroli i gas natural.

Els atemptats de l'11-S varen posar també damunt la taula la necessitat de donar una resposta eficaç als reptes del terrorisme internacional. Es tracta d'un terrorisme nou, que poc o res té a veure amb els grups armats que actuaven entre els seixanta i els vuitanta a Europa, Amèrica Llatina i altres llocs amb objectius suposadament revolucionaris o vinculats a moviments d'alliberament nacional. Tampoc té gaire cosa a veure amb les organitzacions violentes sorgides en el context del conflicte de Palestina, de la guerra civil d'Algèria o de la inestabilitat política d'alguns països àrabs o musulmans. Tot i que el nou terrorisme internacional ha captat militants d'alguns d'aquests darrers grups.

Al Qaida, icona del terrorisme de nova planta

Els orígens d'Al Qaida es relacionen, indirectament, amb la resposta que hom intentà donar a la revolució de l'Iran el 1979. La instauració d'un règim de teocràcia col·lectiva a l'Iran, molt crític amb el règim saudita, desballestà la sempre difícil estabilitat de la regió en detriment de la influència dels Estats Units i dels seus aliats saudites. El discurs radical del nou règim xiïta, que apostà, amb voluntat d'estendre-la, per una via contrària al capitalisme i al comunisme uní, momentàniament i en contra de l'enemic comú, als Estats Units, a la URSS, als països europeus i a les monarquies conservadores del Golf. La guerra de l'Iraq contra l'Iran (1980-1988) i el suport a Saddam Hussein s'han d'entendre en aquest context. El 1983, els atemptats suïcides de Beirut (més de 400 morts) contra les tropes nord-americanes, franceses i israelianes foren la carta de presentació internacional del nou radicalisme violent xiïta. Per Olivier Roy, en els atemptats de 1983 es troba l'origen de l'entramat islamista radical sunnita. Una «idea se impone en Washington: hacer pagar a Moscú el máximo precio por la ocupación de Afganistán poniendo al radicalismo islámico contra el comunismo y, accesoriamente, contra el chiísmo iraní. Se trata de fomentar un radicalismo propiamente sunita, que anteponga la aplicación integral de la sharia [ley islámica], evitando cualquier evocación a una 'revolución islámica'. Esto beneficiaría a Arabia Saudí, deseosa de reforzar su legitimidad frente a Irán. En referencia a los servicios secretos paquistaníes, han tenido siempre (y tienen todavía) un proyecto más amplio: jugar la carta islamista sunnita para, así, controlar Afganistán y abrirse camino hacia Asia Central».¹³ La guerra dels mujaidins afganesos contra l'Exèrcit Roig proporcionava el marc adequat.

El 1984, Abdullah Azzam, un teòric de la Jihad d'origen jordà-palestí molt influent entre els primers militants àrabs que havien arribat a Peshawar (Pakistan) per participar en la guerra de l'Afganistan, i Ossama bin Laden, milionari saudita convertit a la causa de l'islamisme radical, al servei del qual va posar la seva fortuna, creen l'Afghan Service Bureau (MAK), amb la intenció de reclutar, adoctrinar i entrenar militarment les desenes de milers de joves àrabs i musulmans d'arreu del món disposats a combatre en la Jihad afganesa. Era l'embrí del que seria Al Qaida (La

Base). En l'operació jugaren un paper destacat els serveis secrets pakistanesos (ISI, Inter-Services Intelligence), saudites i la CIA, que proporcionà instructors i els sofisticats projectils terra-aire «Stinger». El novembre del 1989, Azzam moria en un atemptat en què hom va veure la mà de Bin Laden, el qual es va fer amb el control de l'organització.

Ossama bin Laden estava convençut que havien estat els mujaidins àrabs els que havien derrotat l'Exèrcit Roig. Tanmateix, retreia als Estats Units, convertits ara en la única gran potència mundial, la seva «ingritud» en no reconèixer el paper dels mujaidins i sotmetre'ls a una dura persecució. Començà a madurar la idea de crear una força terrorista mundial per destruir els Estats Units i Israel i restablir el Califat mitjançant una jihad mundial. El 1991, oferí al règim saudita la força dels seus mujaidins per expulsar l'exèrcit iraquí de Kuwait i evitar la presència de tropes nord-americanes en terra sagrada de l'islam. L'oferta fou rebutjada i Ossama bin Laden trencà definitivament amb el règim saudita. El radicalisme violent sunnita no només escapava així del control dels que havien contribuït a la seva creació, sinó que se'ls girava en contra i es convertia en el seu enemic més temible.

A començament dels noranta, Ossama bin Laden traslladà el gruix de les seves forces, que incloïen ja els membres de la Jihad Islàmica egípcia liderada pel que seria el seu segon, Aiman al-Zawahri, al Sudan. Entre 1991 i 1996, aprofità la protecció sudanesa per desenvolupar una xarxa financera i logística a escala mundial, mentre els militants d'Al Qaida s'exercitaven en els camps d'entrenament sudanesos i adquirien experiència bèl·lica en els conflictes de Somàlia, Bòsnia-Kosovo i Txetxènia. De nou a l'Afganistan, Ossama bin Laden feu pública la seva declaració de guerra contra els Estats Units i la família Saud (agost de 1996)¹⁴ i Al Qaida duia a terme els primers atemptats de ressò mediàtic contra forces militars (Aràbia Saudita, 1996; Iemen, 2000) i ambaixades dels Estats Units (Kenya i Tanzània, 1998), que culminaren, en forma de salt qualitatiu, en els atemptats de l'11-S a Nova York i Washington.

La versió moderna de la Jihad que preconitza Ossama bin Laden es nodrirà de «combatents motivats per la religió i no pas per la política, [d']individus que han trencat els lligams amb la seva pàtria d'origen que s'oposa al seu retorn [i de] militars que tenen germans d'armes de diverses nacionalitats».¹⁵ Al Qaida està formada per una xarxa multiètnica i multinacional, però el nucli dirigent és àrab i prové fonamentalment de la península Aràbiga i d'Egipte. Al seu voltant, trobem dirigents i grups que actuen en nom i amb objectius propis però que mantenen relacions regulars amb el nucli dirigent, del qual reben, sovint, instruccions i suport logístic i financer. A un altre nivell, hi ha els grups que no mantenen relacions regulars amb Al-Qaida, però que comparteixen una ideologia jihadista similar. L'organització en xarxa permet limitar els contactes a reunions esporàdiques i individuals, mentre que la xarxa informàtica facilita la coordinació i la difusió d'unes directrius genèriques. Tot plegat permet a aquests grups, que sovint poden canviar de nom per dificultar la seva identificació, un màxim d'efectivitat amb un mínim de recursos humans. La forma d'actuar són els atemptats coordinats i simultanis contra objectius simbòlics per tal d'obtenir un important ressò mediàtic o contra ciutadans indefensos per tal de causar una gran mortaldat. En la guerra de Txetxènia han utilitzat els segrestos massius, generalment de resultats funestos, i a l'Iraq i l'Aràbia Saudita la premsa d'hostatges que, sovint, són assassinats. L'objectiu és estendre el terror i posar en evidència la vulnerabilitat dels sistemes de seguretat i de defensa.

Aquest nou terrorisme internacional justifica les seves accions apel·lant a una rígida interpretació literal dels textos sagrats de l'islam i responsabilitza Occident de la situació de pobresa, misèria i subordinació cultural en què viuen molts musulmans. Proclama i construeix el seu discurs ideològic en base a la primacia de la identitat

religiosa, però, com apunta Manuel Castells, el seu camp d'acció «és explícitament global en la definició de l'adversari, en l'organització, en la base de suport i en les tàctiques. Està construït entorn de la definició de l'adversari més que no pas de la definició del seu principi d'identitat. Es tracta de l'atac contra els croats, per alliberar els territoris musulmans dels no creients (...) I atès que reconeix els Estats Units com el centre del poder occidental i de l'ordre capitalista mundial, proclama la guerra contra els Estats Units a tot arreu (...) Que un moviment social, sense suport significatiu de cap Estat, s'atreveixi a enfrontar-se amb la superpotència més gran de la història, per tot el planeta, fins i tot en terreny nord-americà, el converteix en un tipus de moviment social molt especial, amb independència del caràcter suïcida/homicida de la seva iniciativa».¹⁶ A més, «Al Qaeda (...) ha realizado los primeros pasos para romper la división chiita-sunita que tradicionalmente ha mantenido separados a [los islamistas] (...) Al Qaeda ha defendido con insistencia que estos grupos islamistas deberían olvidar sus diferencias doctrinales y unirse contra el enemigo real, Occidente, y golpear a los EE.UU. (...). Su ideología con una amplia base, organizada horizontalmente y verticalmente, (...) rompe con las barreras históricas y sectarias, reclutando a sus miembros en todos los estratos de la sociedad».¹⁷

La guerra d'Iraq o el fracàs del somni neoconservador

La lluita contra el terrorisme internacional ha estat liderada per l'administració neoconservadora del president Bush que, aplicant els principis de la guerra preventiva i l'unilateralisme, va posar sota el punt de mira a l'Iraq de Saddam Hussein. Fou una guerra fonamentada en les mentides i la manipulació de la informació. Fou també un error monumental que parteix d'una premissa falsa en origen: plantejar la lluita contra el terrorisme internacional en termes de guerra i no d'eficàcia policíaca i dels serveis d'intel·ligència i, en canvi, no actuar per desactivar les fonts en què beu aquest terrorisme. El principi d'atacar els efectes i no pas les causes afavoreix els objectius d'Al Qaida i altres organitzacions similars. És més, la desproporcionada intervenció a l'Afganistan i l'ocupació il·legal de l'Iraq han fet més per la popularitat d'Ossama bin Laden en el món musulmà que no pas totes les proclames, escrits, amenaces i accions terroristes que hom li atribueix: el març del 2004, un 65% de la població del Pakistan mostrava simpaties per Ossama bin Laden, un 55% a Jordània i un 45% al Marroc.¹⁸

En el cas de l'Iraq, la situació sembla fora de control i les mentides que van impulsar la guerra s'han girat en contra dels seus propagadors. El somni neoconservador sembla definitivament aparcat a l'Iraq, perquè l'ocupació il·legal del país ha generat una resposta que hom no havia previst. El cúmul d'errors ha estat notable. En primer lloc, la població de l'Iraq no va rebre amb flors i càntics de joia les forces que presumptament anaven a alliberar-les de la dictadura sanguinària de Saddam Hussein. La malfiança respecte a les tropes dels Estats Units estava fonamentada entre la població xiïta per la seva actuació en la guerra de 1991, quan, després d'acabats els combats, van obrir pas a la Guàrdia Republicana, perquè ofegués en sang la Intifada iniciada a les ciutats xiïtes del sud i que el mateix president Bush (pare) havia encoratjat. En segon lloc, un territori que romania vedat a l'acció del terrorisme internacional s'ha convertit avui en un camp de batalla per organitzacions que terroritzen la població i impedeixen la normalització política del país. En tercer lloc, les tropes ocupants no van assumir cap de les obligacions contingudes en la Convenció de Ginebra: no van garantir la seguretat de la població ocupada ni els serveis bàsics de l'Estat; no van respectar els drets humans dels detinguts i van emprendre accions militars indiscriminades contra la resistència amb el balanç de milers de víctimes civils innocents. En suma, propiciaren l'anorreament de l'Estat (dissolució de les forces de seguretat i acomiadament d'ensenyants i funcionaris), van

permetre que la inseguretat s'apoderés dels carrers i el saqueig del patrimoni cultural. La conseqüència fou una creixent resistència nacional iraquiana que, contràriament al que es va dir, no s'alimenta només dels nostàlgics del règim de Saddam Hussein i dels grups del terrorisme internacional, sinó que hi participen, majoritàriament, membres de l'oposició a la dictadura que volien acabar amb el règim del Partit Baas, però, alhora, s'oposaven a qualsevol intervenció estrangera. Per últim, el govern provisional imposat per les tropes ocupants no mereix cap credibilitat a la població iraquiana, perquè no és representatiu de les forces polítiques que combatien contra la dictadura de Saddam Hussein.¹⁹

En definitiva, com posa de relleu l'estudi del PRC, la forma amb què l'administració Bush ha dut a terme la lluita contra el terrorisme internacional no ha estat eficient. En aquests darrers anys, s'han incrementat les tensions transatlàntiques i el suport a una política exterior europea independent: el 56% favorable en el Regne Unit (47% l'abril del 2002), el 75% a França (60%) i el 63% a Alemanya (51%). La resposta ha estat desproporcionada (França, el 57%; Alemanya, el 49%; Gran Bretanya, el 33%; Jordània, el 76%; Marroc, el 72%; Pakistan, el 66% i Turquia, el 55%), la invasió de l'Iraq no afavoreix la lluita contra el terrorisme internacional (Alemanya, el 58%; França, el 55%; Regne Unit, el 50%; Marroc, el 67%; Pakistan, el 57%; i Turquia, el 56%) i existeix una manca de sinceritat a l'hora d'explicar els veritables objectius d'aquesta lluita (Alemanya, el 65%; França, el 61%; Regne Unit, el 41%; Marroc, el 66%; Turquia, el 64%; Pakistan, el 58%; i Jordània, el 51%). En el món musulmà, es creu que els objectius reals de la invasió de l'Iraq serien, per aquest ordre, el control del petroli, el domini del món, la protecció d'Israel i el canvi de règims per governs amics. Creix el sentiment antinord-americà (el 67% a Jordània, el 50% al Pakistan, el 46% al Marroc i el 45% a Turquia) i, a Jordània, Marroc i Pakistan, una majoria d'enquestats justifica els atemptats suïcides contra els nord-americans i els seus aliats a l'Iraq i contra la població d'Israel. Paral·lelament, entre el març del 2002 i el juliol del 2004, el percentatge de nord-americans que creuen que l'islam afavoreix la violència ha passat del 25 al 46% i el dels que creuen que la meitat o més del musulmans són antinord-americans del 18 al 21% (el 25% el juliol del 2003).

Certament, les enquestes només reflecteixen un estat d'opinió que varia molt amb la conjuntura, però trasllueixen amb prou fiabilitat que la situació actual es percebuda en els països occidentals i musulmans com més insegura i, sobretot, més conflictiva que abans de l'11-S. El pitjor és que, segons l'informe de la Comissió d'investigació sobre l'11-S del Congrés dels EUA, la resposta de l'administració Bush ha estat la que pretenia Al Qaida, és a dir, una resposta militar desproporcionada que generaria un corrent antinord-americà en els països musulmans i un corrent de simpatia envers Al Qaida, que deixaria així de ser percebuda en el món musulmà com una organització terrorista per esdevenir un referent de masses amb un lideratge prou important com per influir i establir aliances amb altres organitzacions violentes que actuen en diferents països. La invasió de l'Iraq amplià encara més la llista dels seus aliats. En definitiva, la manca d'eficàcia ha generat més inseguretat i ha donat ales al terrorisme internacional.

Notícies del futur: entre la incertesa i l'esperança

Avui el futur és ple d'incerteses i d'inseguretat, perquè la persistència –amb el suport no gens dissimulat d'Occident– de règims totalitaris en el món musulmà, que oprimeixen i massacren les seves poblacions mantenint-les en uns nivells de misèria i pobresa insuportables; la maldestra resposta neoconservadora al repte del nou terrorisme internacional i la política de reocupació i d'assassinats extrajudicials d'Ariel Sharon barrant qualsevol sortida política al conflicte de Palestina, han permès que el

discurs de Bin Laden (notòriament minoritari a la dècada dels vuitanta i noranta) guanyi adeptes entre les poblacions dels països musulmans. Malauradament, aquest cúmul d'errors ha fet possible que l'enfollida lluita mundial de Bin Laden contra els «croats i els jueus» sigui avui una amenaça real (com demostren els atemptats de Madrid de l'11-M del 2004) en la mesura que, cada cop més, combina el discurs identitari del fonamentalisme religiós amb un discurs anti-sistema. En aquest context, propiciat en bona mesura pels errors dels neoconservadors, Al Qaida ha esdevingut una icona que utilitza diferents franquícies per perpetrar atemptats arreu del món.

El repte és real i perillós, perquè les formes tradicionals de combatre el terrorisme no serveixen i les guerres convencionals tampoc. Ans al contrari, li proporcionen una situació d'inestabilitat política que li permet captar nous adeptes. La lluita (que no guerra, encara que aquest terme plagui més a les indústries de l'armament) contra el terrorisme internacional està perduda si, juntament a les accions policiaques i judicials per posar setge a les cèl·lules, es segueix actuant unilateralment i no de forma coordinada, es restringeixen les llibertats amb el pretext de la seguretat, es donen nous arguments als violents (a l'Afganistan, a l'Iraq, a Txetxènia, a Palestina, al Caixmir...), no es dota d'una dimensió ètica a les relacions internacionals (cal acabar amb les aliances perverses amb dictadures o teocràcies que són el rerafons del problema) i no s'asseguen les fonts en què beu el terrorisme amb polítiques solidàries i de cooperació, que redueixin les desigualtats, i de suport als valors democràtics i de respecte als drets humans.

El projecte neoimperial de l'administració Bush es basa en l'ús del poder dur en detriment del poder tou. I, veritablement, a començament del segle XXI, l'exèrcit nord-americà està en condicions de vèncer en qualsevol guerra convencional contra la majoria de països del món, especialment si es tracta de països molt pobres o empobrits per dècades de guerra i d'embargament. El control de l'espai aeri i la capacitat de foc permeten a l'exèrcit nord-americà destruir, sense posar un peu a terra, les defenses, les infraestructures i els sistemes de comunicacions de països com l'Afganistan dels talibans, l'Iraq de Saddam Hussein o la Sèrbia de Slobodan Milosevic. I, de ben segur, que podrien fer-ho, amb la mateixa facilitat i sense arriscar les vides dels seus soldats, amb països d'un potencial militar més gran. Els problemes dels imperis no han estat mai vèncer en les batalles convencionals, sinó que han començat sempre l'endemà de la batalla, quan la superioritat militar s'ha de traduir en ocupació. I això és el que ha succeït a l'Iraq amb conseqüències dramàtiques. I, encara, hom pretén internacionalitzar el conflicte (amenaces a Síria i l'Iran), la qual cosa, afegida a la crítica situació que es viu en els territoris ocupats de Gaça i Cisjordània, podria desestabilitzar tota la regió de l'Orient Mig i submergir-nos en un conflicte asimètric d'abast mundial que faria realitat els somnis d'Ossama bin Laden.

La deriva neoimperial ens aboca al desastre, perquè, com apunta Manuel Castells, la violència terrorista «parece justificar el fin de la soberanía y de los procedimientos legales. Los más fuertes (Estados Unidos, Reino Unido, Israel, ahora Rusia, luego China) se convierten en legisladores, jueces y ejecutores sin otro control que el de sus propios sistemas políticos (...) Con ello, el mundo da un paso más en la destrucción del orden internacional (...) [Els interrogants sobre el terrorisme internacional i la forma més eficaç de combatre'l] se quieren acallar con la movilización del odio y las declaraciones de guerra preventiva (...) Ése es el mundo en el que estamos entrando. Un mundo de temor del otro, un mundo de barbarie terrorista y de represalias sin ley, un mundo de miedo y de prejuicio. Un mundo en el que los que mandan nos incitan a odiar para seguir mandando después de fracasar en conseguir que vivamos juntos. Un mundo de violencia, de prejuicio y de rechazo étnico».²⁰ I, així, podem arribar a la terrible paradoxa de que «la humanitat haurà aconseguit l'absurd

d'arribar al segle XXI amb un màxim de riquesa, coneixements i tecnologia per tenir una vida tan insegura i moralment tan primitiva com en els alboros de la Història».²¹

I, tanmateix, la deriva neoimperial del moviment neoconservador descansa sobre dues grans fal·làcies, perquè reproduïx els esquemes de la Guerra Freda en què el mal absolut està representat ara per Al Qaida i, per extensió, per l'islamisme i l'islam. I és que, com assenyala John Gray, el problema de fons del nou terrorisme internacional i de la lluita per combatre'l, que insensatament s'ha fet passar per l'Iraq, descansa sobre dos mites falsos: «las sociedades occidentales se encuentran regidas por el mito de que, a medida que el resto del mundo absorba la ciencia y se vuelva moderno, habrá de volverse laico, ilustrado y pacífico –tal como, contrariamente a toda evidencia, se imaginan a sí mismas–. Con su ataque a las torres gemelas, Al Qaeda destruyó ese mito, y pese a todo sigue creyéndose en él. Al Qaeda encuentra su impulso en la creencia de que el mundo puede ser transformado por medio de espectaculares actos de terror. Este mito también se ha visto repetidamente refutado, y sin embargo la creencia persiste».²² Com també persisteix el mite, tan antic com el vell colonialisme europeu, de que les llibertats i els valors democràtics –la «civilització», en deien al segle XIX– poden exportar-se a cops de canó. Són els mites amb què de nou s'intenta amagar la part més crua de la realitat: la inseguretat i l'horror –real, no pas fictici– que provoca el nou terrorisme internacional serveix de pretext per subjugar i destruir pobles, rapinyar les seves riqueses i robar el seu futur; és també el pretext per retallar les llibertats, alimentar la xenofòbia i la discriminació i estendre una ombra de sospita sobre els immigrants d'origen àrab o musulmà.

Afortunadament, però, el futur no està escrit. Com he apuntat en una altra ocasió, «està tot per decidir, i en el debat entre l'establiment d'un marc legal internacional o l'Imperi ens hi juguem aquest futur. La primera opció està prenyada de voluntat, de constància, de reptes no sempre resolubles. I no té cap garantia perquè, sovint, les democràcies són d'ús intern i l'Estat de dret només protegeix els ciutadans de primera, però no les minories, els immigrants i les poblacions ocupades. És el que hem vist els dos darrers segles: democràcies que no respectaven els drets humans i l'Estat de dret més enllà de les seves fronteres. És el que veiem encara ara a Palestina, Txexènia, etc. Un escenari gens afalagador.

La segona opció ens porta, tanmateix, a un escenari terrorífic, en què la prepotència en l'ús de la força militar aboca a un món amb llibertats restringides, insegur i inestable. La deriva neoimperial constitueix, ara com ara, l'amenaça més seriosa per a una relativa pau mundial. Però, potser, el poder aparent no sigui més que feblesa. Potser, el món hobbessià encara no s'ha imposat a la idealització pacifista de Kant. Potser, no s'imposarà mai. O, potser sí. Tot depèn de la vehemència que hi posem a decidir el futur».²³ En aquests moments, el primer pas és que la lluita contra el terrorisme internacional no ens aboqui a més guerres il·legals, injustes i absurdes i que siguem capaços de posar el mateix empeny en combatre els efectes com en eradicar les seves causes.

¹ Hannah ARENDT. Pròleg a la primera edició nord-americana, estiu de 1950, a Hannah ARENDT: Los orígenes del totalitarismo, cuarta edición, Madrid, Taurus, 2004: 10.

² Sobre els conceptes de modernitat i postmodernitat aplicats al sistema mundial i a les relacions internacionals, veure les aportacions de l'actual Director General de Relacions Econòmiques i Exteriors i PESG del Consell de la UE, Robert COOPER, The Postmodern State and the World Order, 2na. edició, Londres, Demos and The Foreign Policy Centre, 2000 i The Breaking of Nations. Order and Chaos in the Twenty-first Century, Londres, Atlantic Books, 2003. El segon d'aquests llibres és una contundent replica als principis neoconservadors i una resposta a Robert KAGAN, Of Paradise and Power. America and Europe in the New World Order, Nueva York, Alfred A. Knopf,

2003 (Poder y debilidad. Europa y Estados Unidos en el nuevo orden mundial, Madrid, Taurus, 2003).

³ El 1999, Polònia, Txèquia i Hongria ingressaren a l'OTAN i, el març de 2004, ho feien Estònia, Letònia, Lituània, Eslovènia, Eslovàquia, Bulgària i Romania. La passada ampliació de la UE comportà l'ingrés de Polònia, Hongria, Txèquia, Eslovàquia, Eslovènia, Estònia, Letònia i Lituània. També hi ingressaren Malta i la part grega de Xipre. L'entrada de Romània i Bulgària està prevista per l'any 2007.

⁴ Michael IGNATIEFF, *Empire lite. Nation-building in Bosnia, Kosovo and Afghanistan*, Londres, Vintage, 2003 (El nuevo imperio americano. La reconstrucción nacional en Bosnia, Kosovo y Afganistán, Barcelona, Paidós, 2003).

⁵ El poder tou ha estat definit per Josep NYE [The Paradox of American Power, Nova York, Oxford University Press, 2002 (La paradoja del poder norteamericano, Madrid, Taurus, 2003)], president del Consell Nacional d'Intel·ligència i Secretari adjunt de Defensa en el govern Clinton, com la capacitat que té una gran potència d'obtenir els objectius que es proposa en política mundial «porque otros países quieren seguir su estela, admirando sus valores, emulando su ejemplo, aspirando a su nivel de prosperidad y apertura (...) Este aspecto del poder –lograr que otros ambicionen lo que uno ambiciona– es lo que yo llamo poder blando. Más que coaccionar absorbe a terceros».

⁶ Antoni SEGURA, *Senyors i vassalls del segle XXI*, Barcelona, La Campana, 2004 (Señores y vasallos del siglo XXI, Madrid, Alianza, 2004): 283-284.

⁷ Samuel P. HUNTINGTON, *The Clash of Civilizations and the Remaking of World Order*, Nova York, Simon & Schuster, 1996 (El choque de civilizaciones y la reconfiguración del orden mundial, Barcelona, Paidós, 1997). En un treball més recent (¿Quiénes somos? Los desafíos a la identidad nacional estadounidense, Barcelona, Paidós, 2004), el professor de Harvard adverteix del perill identitari que assetja als actuals Estats Units i que no és altra que la creixent presència d'hispanics i les dificultats de la seva assimilació.

⁸ Zbigniew BREZEZINSKI, *The Grand Chessboard. American Primacy and its Geostategic Imperatives*, Nova York, Basic Books, 1997 (El gran tablero mundial. La supremacía estadounidense y sus imperativos geoestratégicos, Barcelona, Paidós, 1998).

⁹ Edward L. MORSE i Amy Myers JAFFE, *Strategic Energy Policy Challenges for the 21st Century*, James A. Baker III Institute for Public Policy of Rice University i the Council on Foreign Relations, S.F. (primer semestre de 2001): <http://www.rice.edu/projects/baker/>.

¹⁰ WHITE House, *The National Security Strategy of the United States of America*, September 2002: <http://www.whitehouse.gov/nsc/nss.pdf>.

¹¹ Joseph S. NYE i Alexandra SCACCO, «La gobernabilidad del globalismo» a *Imperio o gobierno mundial*, La Vanguardia Dossier, número 3, octubre/desembre 2002: 35-40.

¹² Stanley HOFFMANN, «El Estado de las cosas» a *Imperio o gobierno mundial*, La Vanguardia Dossier, número 3, octubre/desembre 2002: 20-30.

¹³ Olivier ROY, «Un fondamentalisme sunnite en panne de projet politique», *Le Monde Diplomatique*, octubre de 1998: 8.

¹⁴ La Declaration of War against the americans occupying the Land of the Holy Places (Declaració de guerra contra els nord-americans que ocupen la terra dels Llocs Sagrats [La Meca i Medina]) podia consultar-se, fins l'11 de setembre de 2001, a <http://www.azzam.com>. En aquesta declaració Ossam Bin Laden feia una crítica radical del règim de l'Aràbia Saudita, feia seves algunes de les reivindicacions dels grans comerciants-empresaris de la península aràbiga, classe rica i benestant de la que ell mateix i la seva família formaven part, suposadament sotmesos als designis i arbitriats de la família Saud, i intentava donar una cobertura religiosa a les seves futures accions contra l'Imperi del Mal (Estats Units).

¹⁵ Citat en el document 11 de l'apèndix per Roland JACQUARD, *En nom d'Ossama ben Laden... Dossier secret sobre el terrorista més buscat del món*, Barcelona, Proa, 2001: 272.

¹⁶ Manuel CASTELLS, *L'era de la informació: economia, societat i cultura*. Vol. II El poder de la identitat, Barcelona, Editorial UOC, 2003: 139.

¹⁷ Rohan GUNARATNA, *Al Qaeda. Viaje al interior del terrorismo islamista*, Barcelona, ServiDOC, 2003: 28.

¹⁸ THE Pew Research Center for the People and Press (PCR, centre vinculat a l'exSecretària d'Estat Madeleine Albright), *A year after Irak war*, estudi realitzat dins del marc de Pew Global Attitudes Project, març de 2004 (<http://people-press.org/>).

¹⁹ Sobre els antecedents, la preparació i l'inici de la guerra contra l'Iraq de Saddam Hussein veure Gema MARTÍN MUÑOZ, *Iraq. Un fracaso de Occidente (1920-2003)*, Barcelona, Tusquets, 2003 i Antoni SEGURA, *Iraq en la encrucijada*, Barcelona, RBA, 2003. Sobre el saqueig del patrimoni cultural veure Fernando BÁEZ, *La destrucción cultural de Iraq*, Barcelona, Flor del Viento-Octaedro, 2004.

²⁰ Manuel CASTELLS, «El 11-S de Rusia», La Vanguardia, 11-09-2004.

²¹ Valentí POPESCU, «11 de Setembre, zenit del terrorisme», AVUI, 12-09-2004.

²² John GRAY, Al Qaida y lo que significa ser moderno, Paidós, Barcelona, 2004: 162.

²³ Antoni SEGURA, Ob. cit., 2004: 350-351.